

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

KULTO TRADICIJA LOKALIOJE RELIGINĖJE BENDRIJOJE: BIRUTĖS ATVEJIS

Šis straipsnis skiriamas mitologinės-kultinės tradicijos ir jos likimo religinėje bendrijoje analizei. Palangoje, Birutės kalne stovinti XIX a. koplyčia liudija buvus keistą kultą, kurio atminimas iki šiol ir gyvas, ir mįslingas. Ten garbinta, anot visuotinio įsitikinimo, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio žmona ir Vytauto, praminto Didžiuoju, motina. Ji lietuvių istorinėje atmintyje įgavo ypatingą vietą. Žavėtini Silvestro Valiūno (apie 1823)¹ ir Teodoro Narbuto (1835)² pasakojimai užgožė lakonišką pradinių šaltinių informaciją. Vis dėlto reikia pripažinti, jog unikalus legendos, gamtos objekto ir archajiško kulto junginys nėra vien romantizmo epochos padaras. Jis užsimezges jau metraščių pasakojime. Vėliau šis metraščių pasakojimas tapo interpretaciniu raktu realiam kultui suprasti ir, savo ruožtu, darė jį oresnį už kitus senosios religijos relikтус. Bet apie viską iš eilės.

LIETUVOS METRAŠČIO ŽINIA

Pasakojimas apie Kęstučio vedybas pateiktas Lietuvos metraščio viduriniajame sąvade. Jį išpopuliarino Motiejus Strykovskis. Turime dvi Strykovskio versijos redakcijas. Pirmoji – rankraštinėje istorijoje „Apie šlovingosios lietuvių, žemaičių ir rusų tautos ištakas, kilmę, šaunumą,

¹ Regina Mikšytė, *Silvestras Valiūnas*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 177–200; Juozas Girdzijauskas, „Silvestras Valiūnas“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, Vilnius: LLTI, 2001, p. 306–311.

² Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1998, p. 155–156.

kovinius ir namų reikalus“³, antra – garsiojoje „Kronikoje“⁴. Pirmoje redakcijoje Strykovskis gan ištikimai seka gudiškai rašytos kronikos, „labai panašios“⁵ į Bychoveco kroniką, tekstu. Antra redakcija jau šiek tiek taisyta bei praplėsta, o šaltinio įvardijimas pakeistas iš pradinės vienaskaitos į daugiskaitą – tai esą „rusiški metraščiai“, sudarant įspūdį, jog naudotasi daugiau negu vienu šaltiniu. Šioje redakcijoje pasistengta didžiojo kunigaikščio ir Palangos mergelės epizodą kontekstualizuoti, susieti su nuosekliu pasakojimu apie Kęstučio epochą. Pasakojimas įgauna naujų prasmių, tampa įtaigesnis. Gal dėl šios priežasties net mūsų laikų mokslo darbuose susiduriame su metraštinio ir Strykovskio tekstų konfliacija⁶. Tai paskatino parengti lyginamąją abiejų versijų publikaciją. Lyginamosios lentelės kairiame stulpelyje pateikiamas Bychoveco kronikos tekstas⁷, iš esmės sutampantis su viduriniojo sąvado metraščių pasakojimu⁸, dešiniajame – Strykovskio pirminė redakcija iš *O początkach*, o jo išnašose nurodomi pakeitimai vėlesnėje „Kronikoje“⁹. Pajuodintu šriftu surinkti Strykovskio pirmos redakcijos papildiniai metraščio

³ Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach [...] narodu litewskiego, żemodzkiego i ruskiego* [...], oprac. Julia Radziszewska, Warszawa: PIW, 1978, p. 255.

⁴ Pirmas leidimas: Maciej Strykowski, *Która przedtym nigdy światła nie widziała Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi Kijowskiej Moskiewskiej [...] z wielką pilnością* [...] (*Osobliwie około Dziejow Litewskich i Ruskich od żadnego przedtym niekuszonych*) przez Macieia Osostewiciusa Strykowskiego [...] napisana, Krolewiec: u Gerzego Ostenbergera, 1582.

⁵ Rimantas Jasas, „Pratarmė“, in: *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas (Lituanistinė biblioteka, nr. 10), Vilnius: Vaga, 1971, p. 5.

⁶ Plg. Norberto Vėliaus pastabas *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose* (toliau – BRMŠ), t. 2: *XVI amžius* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 2001, p. 501), arba tai, kaip abi versijos referuojamos Mečislovo Jučo *Lietuvos metraščiuose ir kronikose* (Vilnius: Aidai, 2002, p. 70–71).

⁷ *Полное собрание русских летописей*, т. 32: *Кройника литовская и жмойтская, Хроника Быховца, Летопись Панцирного и Аверки, Баркулабовская летопись*. Москва: Наука, 1975, p. 138; plg. BRMŠ, t. II, p. 375. Lietuviškas Jaso vertimas: *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, p. 72–73 = BRMŠ, t. 2, p. 382.

⁸ *Полное собрание русских летописей*, т. 35, Москва: Наука, 1980, p. 97, 154, 181, 201, 222.

⁹ Lyginimui imtas tekstas iš BRMŠ, t. 2, p. 527–528.

pasakojimui. Veikiausiai jie ir sukurti paties istoriko – antai metraščiui prieštaraujantis teiginys, jog Birutę Kęstutis atsivežė į Naujuosius Trakus, logiškai plaukia iš Strykovskio dėstymo. Istorikas žinia apie Naujųjų Trakų įkūrimą jungia prie žinios apie Jaunučio valdymą Vilniuje, tad natūralu, jog vėliau minima būsimoji žmona atgabenama į esamą valdovo sostinę. Tuo tarpu viduriniojo sąvado metraščiuose Naujųjų Trakų steigties legenda yra atsidūrusi po Kęstučio vedybų istorijos (žr. žemiau).

Y panuiuczy Kestutiu na Trocech y na Žemoyty, y wšlyszal dewku na Połondze, imenem Birutu, kotoraja dewka bohom swojm, podłuh obyczaiu pohanskoho, poszlubiła czystość chowaty, y sama była chwalena od ludey za bohiniu. Y pryiechał knwiaz Keystutey sam, i spodobałasia welikomu kniaziu dewka, iż była welmi krasna y rozumna, y prosil jeie, aby iemu była małżonkom; i ona ne chotela zwolity y odkazała jemu, iż «ja poszlubiła bohom swojm czystost' chowat' do żywota swojeho». Y kniaz Keystuty wziął jeje mocne z toho mista y prowadyl jeje do stolca swojeho wo welikoy poczestnocy, do Trokow, y obosławszy bratiuu swoju y wczynil welikoie wesele z bratyieiu swojeiu, y ponial tuiu pannu Birutu sobi za żonu.

I iezdeczy kniaziu Keystutiu od Trok za milu, y spodobałasia jemu meysce welmi podobno meży ozer, y on tam poseliłsia, y horod załozyl, y narecze imia jemu Nowyie Troki, y pereneset stolec swoy na Nowyie Troki z Starych Trok. A wed że syn ieho rodyłsia Witołt u Starych Trocech [...].

O małżeństwie Kiejstutowym Latopisiec Ruski^a tak rzecz prowadzą:

Gdy – powie – panował Kiejstut na Trocech i na Żmodzi, usłyszał iż na Polondze albo Polonce^b była panna^c **niektórego wielkiego pana litewskiego^d bardzo gładka**, imieniem Biruta, która bogom swym podług obyczaju pogańskiego poślubiła była chować czystość aż do śmierci. Skąd też sama była chwalona od ludzi^e za boginię. I przyjechał do niej książę Kiejstuci sam^f, i upodobała mu się że była gładka i dosyć mądra, tamże jej prosił aby mu była małżonką, ona^g na to zezwolić niechciała, i obmawiała się^h iż poślubiła bogom swoim czystość chować aż do śmierci. Ale Kiejstuciⁱ **zmocniwszy się** wziął ją gwałtem z tego miejsca i prowadził w wielkiej uczciwości do stolice swej na Troki **Nowe**, a obesławszy bracią swą^j uczynił wesele i Birutę wziął sobie za żonę,

z której potom^k miał Witołta i inszych synów, jako o tym będzie niżej.

^a Latopiszczce Ruskie ^b albo Polonce *omm* : (które miasto jest nad morzem Żmodzkim) *ins* ^c córka *ins* ^d albo Żmodzkiego *ins* ^e prostych *ins* ^f I przyjechał do niej książę Kiejstuci sam : A jadąc z wojny Pruskiej książę Kiejstut zająchał do niej sam ^g ona : a gdy ona ^h obmawiała się : obmawiając ⁱ Kiejstuci : książę Kiejstuciej ^j swą : książęta ^k potom *omm*

Jau iš pirmo žvilgsnio matyti, jog Kęstučio vedybų pasakojimas „aiškiai vėliau įterptas į pagrindinį [Lietuvos metraščio] tekstą“¹⁰. Jam suteikta vieta trijų steigties (fundacinių) ir valdžios centro perkėlimo legendų sekoje – tarp pirmų dviejų (Trakų ir Vilniaus), prieš trečiąją (Naujųjų Trakų). Vilniaus legenda nuosekliai pratęsiama pasakojimu apie laimingą Gedimino valdymą ir sūnų atidalijimą, Vilnių ir Lietuvą paskiriant Jaunučiui, o Trakus ir Žemaitiją – Kęstučiui. Šis Kęstučio paminėjimas ir duoda progą prijungti padavimą apie jo santuoką¹¹:

- I. Pirmą steigties legendą – Trakų įkūrimas ir Gedimino sostinės perkėlimas iš Kernavės į Trakus.
- II. Antra steigties legenda – Vilniaus įkūrimas ir Gedimino sostinės perkėlimas iš Trakų į Vilnių.
- III. Valdų padalijimas sūnams. „Ir juos išskirstęs pats [Gediminas] garbingai pasimirė“.
- IV. Kęstučio ir Birutės santuoka.
- V. Trečia steigties legenda – Naujųjų Trakų įkūrimas ir Kęstučio sostinės perkėlimas iš Senųjų Trakų į Naujuosius Trakus. Pas-taba apie Vytauto gimimą Senuosiuose Trakuose.
- VI. Naujas segmentas: Didžiojo kunigaikščio Kęstučio ir kuni-gaikščio Algirdo laimingas viešpatavimas Gediminui mirus.

Pasakojimas apie Kęstučio santuoką nėra genealoginis padavimas, nors pagundos jį tokiu laikyti (su visomis to implikacijomis) esama nemenkos¹². Akivaizdu, jog su šiomis vedybomis nei paties intarpo

¹⁰ Mečislovas Jučas, *op. cit.*, p. 69.

¹¹ „А старших двух сынов своих посадил на великих князствах: Евнутя на стольцы своем на Вилни и на Великом князстве Литовском, а Кестутя на Троцэх и на всей земли Жомоитской. [...] И пануючы Кестутю на Троцэх и на Жомоити, и вслышал дѣвку на Полоньдзэ именем Бируту...“ (*Полное собрание русских летописей*, т. 35, p. 154).

¹² Jučas padavimui priskiria ir pasakojimą apie Vytauto gimimą, šitaip visam Birutės epizodui suteikdamas istorinio tikslumo ir patikimumo aureolę („Tai galėjo būti užrašas net asmens, atsimenančio dar Vytauto gimimą ir jo gimimo vietą“, Mečislovas Jučas, *op. cit.*, p. 70). Tikimės parodyti, kad žinia apie Vytauto gimimą priklauso ne šiam pasakojimui, o yra trečiosios steigties legendos papildas.

„autorius“, nei viduriniojo sąvado kompiliatorius tiesiogiai nesieja jokių palikuonių. Vytauto gimimas aptariamas vien naujame, nuo ankstesnio nei genetiškai, nei kompoziciškai nepriklausomame Naujųjų Trakų įkūrimo (V) segmente, bet ir čia tarsi darant pastabą paraštėje. Vientisą istorinį naratyvą pagaliau sukūrė Strykovskis, pirmas Birutę pavadindamas Vytauto motina. Abiejų padavimų – Kęstučio vedybų ir Vytauto gimimo Trakuose – atsajumą, matyt, gerai juto Kojalavičius. Paprastai ištikimas Strykovskio „Kronikai“, Birutę vis dėlto jis laikė ne Vytauto motina, bet pamote (*At jam Vitoldus de tota re ab amicis monitus, cum Birutâ novercâ, Grodnam se receperat*)¹³. Tad jei ne apie Vytauto kilmę, tai apie ką gi iš tikrųjų byloja šis metraščio segmentas?

TRADICIJŲ PRASMĖS

Spėjama, jog mūsų padavimas jau egzistavęs rašytiniu pavidalu dar prieš patekdamas į metraštinę¹⁴. Tokiu atveju jis turėjo būti buvęs didesnio veikalo, sutelkiančio žinias apie Kęstučio ar Vytauto gyvenimą, dalimi – sunku patikėti, kad toks pasakojimas, kokį skaitome dabar, galėjo egzistuoti kaip paskira popieriaus skiautė. Veikalo žymių, tad ir nuorodų į Vytauto gimimą bei jo motiną, neišvengiamai būtų turėję likti viduriniajame sąvade ar kituose šaltiniuose, tačiau Birutės vardas juose daugiau niekur neminimas. Jis nepaminimas net vėliau pakankamai išsamiai apibūdinant Vytauto motinos gimines, nugalabytus keršijant už Jogailos svainio Vaidilos mirtį¹⁵. Kad ir kaip keistai tai skambėtų, paprasčiausias paaiškinimas – kad viduriniojo sąvado surašytojas to vardo tiesiog nebežinojo, kaip jo nežinojo ir Dlugošas. Tikėtinau, kad Kęstučio ir Birutės pažinties bei santuokos epizodas yra ne įterptas gatavas fragmentas, o paties vidurinėsios redakcijos rengėjo „tyrimų“ rezultatas, radęsis sujungus dvejopą žodinę tradiciją.

¹³ Albertus Wiivk Koialowicz, *Historiae Litvanae Pars prior; De rebus Litvanorum ante susceptam Christianam religionem*, Dantisci: Svmptibus Georgii Försteri, 1650, p. 366 = Albertas Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija*, iš lot. k. vertė Leonas Valkūnas (Lituanistinė biblioteka, nr. 26), Vilnius: Vaga, 1988, p. 279.

¹⁴ Mečislovas Jučas, *op. cit.*, p. 70.

¹⁵ Plg. *Lietuvos metraštinis*, p. 88.

Viena jų, akivaizdžiai politinio pobūdžio, galėjusi susiformuoti dar Vytauto kovų dėl Žemaitijos laikais. Ji remiasi istoriniu įvykiu – Kęstučio vedybomis su žemaičio didikio dukterimi¹⁶. Reikia pabrėžti, kad pačiame metraščio tekste apie Birutės kilmę nieko nesakoma. Tik Strykovskis savo pirmoje redakcijoje praneša ją buvus „vieno didelio Lietuvos pono“ dukterimi, o antroje, be abejo, suvokęs, kaip keistai tai skamba, pasitaiso – „Lietuvos arba Žemaitijos“¹⁷. Kad ir ką tai būtų reiškę Kęstučio laikais, didžiojo kunigaikščio santuoka su vietos didikio dukterimi nebuvo reikalinga legitimuoti Vytauto pretenzijai į Žemaitiją. Pasakojime Kęstutis parodomas kaip visavaldis suverenas, galintis nepaisyti nei nusižiūrėtos merginos valios, nei vietos religinių institucijų. Kęstučio veiksmai patvirtina metraštininko išsakytą ir epizodo pradžioje vėl pakartotą teiginį, kad jis jau valdė Trakus ir Žemaičius kaip Gedimino teisėtai suteiktą dalį.

Antros – mitologinės-kultinės – tradicijos šaknys veikiausiai lokalias, sietinos su Palangos vietove. Pirmiausia verta atkreipti dėmesį į tai, ko metraščio tekste nesakoma. Birutė nesiejama su šventosios ugnies priežiūra, nevadinama vaidilute ar bent žyne. Nieko panašaus nežino ir Strykovskis. Kojalavičius pirmas Birutę pavadina vestale¹⁸, tačiau, regis, jam rūpi pabrėžti metraščio ir Strykovskio iškeltą skaistybės įžadą, o ne romantinėje vaizduotėje užgimusią mergelės pareigą kurstyti „amžinąją ugnį“.

Metraščio tiesioginė informacija iš tiesų labai glausta: 1) Birutė „savo dievams pagal pagonišką paprotį“ pasižadėjusi visą gyvenimą laikytis skaistybės. Baltų religijos istorijos požiūriu šį teiginį aptarsime kiek vėliau, dabar gana pabrėžti jo svarbą pasakojimui plėtoti; 2) Birutė buvusi graži ir išmintinga. Tai stereotipas, derantis dievams atsidavusiai mergelei apibūdinti; 3) Birutė žmonių buvusi garbinama kaip deivė. Metraščio teiginys, kad moteris laikyta deive vien dėl jos skaistybės įžado (ar dėl

¹⁶ Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitai 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 31; *Lietuvos istorija*, t. 3: XIII a. – 1385 m. *Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakary*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 347 (Darius Baronas).

¹⁷ Veikiausiai Strykovskis iš pradžių nebuvo tikras, apie kokią vietovę kalbama (tai rodytų ir jo intarpas *albo Polonce*), ir tik atsikėlęs į Žemaitiją jis identifikavo pajūrio miestelį.

¹⁸ Albertus Wiivk Kojalowicz, *Historiae Litvanae Pars prior*, p. 340.

kokių jos asmeninių savybių), neįtikimas¹⁹. Baltų religijos šaltiniuose tokių analogų nėra, toks atvejis išvis vargiai įtilptų į mums žinomą baltų religinių tikėjimų sistemą. Ne veltui Liudvikas Jucevičius juto tam tikrą nesklaidumą ir Birutės sudievinimą, priešingai Strykovskio tekstui, nukėlė po jos mirties: liaudis, atmindama kunigaikštienės dorybes, ją „po mirties įskaitė į savojo krašto deivių tarpą“²⁰. Tačiau čia susiduriame su paradoksu. Keistai skambantis metraščio teiginys vien dėl savo keistumo reikalauja dėmesio ir pelno tam tikrą pasitikėjimą. Jo branduolys turėtų būti atkeliavęs iš tikrovės, nes žinios autorius neturėjo jokio ideologinio pagrindo prasimanyti tokį keistą kultą. Patikimas dalykas yra ne *Birutės kulto* prielaidos, aplinkybės ar turinys, o pats tokio kulto *egzistavimas*. Epizodo surašytojas ar jo informatorius perteikia ne tai, ko jis negalėjo žinoti (kaip Kęstučio nusižiūrėtą mergelę prieš gerą šimtmetį traktavo Palangos gyventojai), bet tai, kas buvo visiems matoma – Palangoje esančiame kalne jo laikais garbinama Birutė, kurią jis pats ar vietos bajorija laikė Kęstučio žmona. Kitaip tariant, tai seniausias Birutės kulto Palangoje patvirtinimas, datuotinas bent XVI a. pradžia. Kitas pasakojimas apie Birutės garbinimą pasirodo negreit, bet yra daug išsamnis. Strykovskis (rašęs apie 1579–1580 m.) iš karto po savo antros redakcijos pasakojimo įterpia asmeninį liudijimą:

A w Połondze nad morzem widziałem sam urocisce górę wyniosłą tej Biruti, które także i dziś *świętos Birutos* Żmodź i Kursowie zowią, i obchodzą jeszczce po dziś dzień jej Ś. Uroczyste, tam na tym miejscu, gdzie i kapłan Rzymiski zajeżdża, a z świec i z ofiar niemały pożytek biera: Acz nie sądzę jako ty ofiary Bóg przyjmuje, gdyż ta Biruta była poganką.²¹

¹⁹ Konteksto dėlei paminėsime Tacito teiginį (*Germ.* 8.3), jog germanai kartais sudieviną moteris (antai pranašė Veleđa, rėmusi antiromėnišką Civilio sukilimą ir nubausė mirtimi 77–78 m.: „vidimus sub divo Vespasiano Veledam diu apud plerosque numinis loco habitam“). Vis dėlto šis teiginys, išsakytas ironizuojant imperatoriškosios šeimos moterų sudievinimą, kaip mūsų atvejo analogas didelės vertės neturi.

²⁰ Liudvikas A. Jucevičius, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 441.

²¹ „O Palangoje prie jūros pats regėjau gojų, aukštą minėtosios Birutės kalną, kurį iki šiol žemaičiai ir kuršiai vadina *świętos Birutos* [kalnu] ir po šiai dienai švenčia jos šv. iškilmes toje pat vietoje, kur užsuka ir Romos kunigas, iš žvakių ir aukų gaunantis nemaža naudos. Vis dėlto nemanau, kad tas aukas Dievas priiėmas, juk ta Birutė buvo pagonė“, BRMŠ, t. 2, p. 528.

Tai seniausia žinia apie Birutės garbinimą ant šventojo kalno. Joje Strykowski irgi sutapatina kunigaikštienę su kalne garbinama mitologine būtybe, tiesa, nenurodydamas jokių kalno sąsajų su Vytauto motina. Neabejotina, jei žinių apie tokias sąsajas jis būtų turėjęs, jos nebūtų buvusios nutylėtos. Reikia priminti, kad pasakojimai apie ant kalno buvusią šventyklą ar aukurą, kur ugnį kursčiusi Birutė, Birutės rūmus, kur ji gyvenusi senatvėje, ar Birutės kapą (Narbuto *Lietuvių tautos istorijoje* ir, galbūt nepriklausomai, Juzumavičiaus *Medininkuose, arba Senosios Medininkų ar Žemaičių vyskupijos aprašyme* paliudyta *Rakštis szwistos Birutas*²²) yra sukurti *ex post* ir istorinės vertės neturi. Maža to, po Melno taikos 1422 m., pradėjus žymėti Ordino sieną, Vytautas sudėtingame ir iki šiol ne visiškai aiškiam politiniame žaidime baudėsi Palangą atiduoti kryžiuočiams. Ta proga mestas apibūdinimas parodo Vytauto emocinį abejingumą šiai teritorijai: „menka pakrantėlė ir šlakelis vandens“²³. Tikėtina, jog Jogaila, griežtai prieštaravęs Vytauto sumanymui, būtų priminęs ir pastarojo motinos kapą, jei toks Palangoje būtų buvęs. Įdomu, kad Motiejus Pretorijus (prieš 1699 m.), aprašydamas šventu laikomą kalną su koplyčia, tik apibendrintai mini, kad ten „pagonybėje vis dar įstrigę skalviai garbina savo senuosius dievaičius“²⁴.

DEIVĖ

Palangos Birutės kalną tiesiogiai sieti su Kęstučio sutuoktine trukdo ne tik *argumentum ex silentio*. Palangoje esantį šventąjį kalną susieti su konkretaus asmens istorija neįmanoma ir todėl, kad Lietuvoje pernellyg gausu Birutės vardu vadinamų kalvų / kalnų ir kitų vietovių²⁵. Net jei pripažinsime, jog „kai kurie kalnų vardai galėtų būti ir perkeltiniai

²² Teodoras Narbutas, *op. cit.*, t. 1, p. 156; *Archiwum Archidiecezjalne w Warszawie*, be sign. p. 450.

²³ Zenonas Ivinskis, „Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų“, in: *idem, Rinktiniai raštai*, t. 3, Roma: LKMA, 1989, p. 378–381; citata p. 380, išn. 110.

²⁴ Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, kn. 4: *Senovės prūsų idololatrija* [...], t. 3, Vilnius: LII leidykla, 2006, p. 124.

²⁵ *Lietuvos vietovardžių žodynas*, t. 1: A–B, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 489–490.

iš *Birutės kalnas* Plng [= Palanga]²⁶, lieka daug taip neišaiškinamų vietovardžių. Jų eponiminio herojaus reikia ieškoti kitur – gilesniame baltų mitologijos klode. Daugpilio rezidencijos jėzuitai dar XVIII a. pirmame ketvirtyje Livonijos užkampiuose aptiko senųjų apeigų likučius. Anot jų, kai kur tebegarbinami dievaičiai, globojantys paskiras gyvulių rūšis – arklių Ūsinis, kiaulių Tenis, o smulkiosios kaimenės – Birutė (*dea pecudum Biruta*)²⁷. Kad ir kaip būtų apmaudu, mums žinomuose šaltiniuose deivė Birutė paminėta šį vienintelį kartą, tad apmesti bent jos siluetą yra nelengva. Jėzuitų tekste ji įvardijama drauge su gerai žinomu, archajiškus mitinius vaizdinius išsaugojusiu arklių dievu Ūsiniu²⁸. Po Birutės minimas kiaulių globėjas (*genius*) Tenis yra vėlyvas personažas, pagrįstai kildinamas iš šventojo Antano Atsiskyrėlio (minimo sausio 17 d.), kiaulių globėjo krikščioniškojoje mitologijoje²⁹. Tikėtina, kad jis ir tituluojamas kaip *genius* dėl žemesnio statuso palyginti su Ūsiniu bei Birute. „Suskliaudę“ sinkretinį Tenį, panašią dievybių porą randame ir Lasickio žemaičių mitologijos apybraižoje: „Ratainicz equorum habetur deus, ut Walgina aliorum pecorum“³⁰. Opozicija arkliai *vs.* kiti gyvuliai atitinka vyriškosios ir moteriškosios ūkinės sferos atidalijimą. Jis atsispindi ir vėlesniais laikais. Prabėgus keliems šimtmečiams nuo Šv. Jurgio koplyčios įkūrimo Birutės kalne (apie tai – truputį vėliau), Jonas Šliūpas, remdamasis vietos klebono pasakojimu, aprašė Šv. Jurgio atlaidų

²⁶ *Ibid.*

²⁷ „Iam crassa in quibusdam Livoniae angulis veri Numinis inter agrestes reperitur ignorantia, ut praeter Penates, Dryades, Nereides, et caetera monstra deorum, pecoribus etiam suum cuique speciei assignantes, praepositos colant deastros. Auditus est illic praeses equorum Usins, dea pecudum Biruta, genius suum quidam Tenis, orcinianis commentis celebrari“ („Annuae litterae 1725“, in: J. Kleijntjens, *Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos*, 1 d., Rīga: Latvijas Vēstures Institūta Apgādiens, 1940, p. 391–392).

²⁸ Apie šią dievybę žr. Vladimiras Toporovas, *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*, sud. Nikolai Mikhailov, Vilnius: Aidai, 2000, p. 167–175.

²⁹ Pēteris Šmitss, *Latvių mitologija*, vertė Dainius Razauskas, Vilnius: Aidai, 2004, p. 69–70.

³⁰ Jonas Lasickis, *De diis*, p. 110.26–112.1 (ed. V. Ališauskas). Čia mums nesvarbu šių teonimų kilmė (pvz., *Ratainyčia* gali būti ir ratainės globėjas, ir ide. saulinės mitologijos bruožas išlaikiusi dievybė, kurios pagrindinis atributas – ratai).

papročius. Tradicinis vaško figūrų aukojimas šventajam paskirstomas taip: vyrai aukoją arklių figūrėles, moterys – kitų gyvulių, regis, ypač jauniklių³¹. Čia galima įžvelgti ir archajinės perskyros recidyvą, ir moteriškąjį senosios deivės kulto pobūdį.

Šį tą apie Palangos kalno deivę galime patirti ir iš dievavardžio etimologijos. Asmenvardis *Birutė* / *Birutis*³² laikomas lyties *Byra* / *Bira* deminutyvu. Šis asmenvardis, be kitų galimų reikšmių, sydinamas su *bira* – ‘derlius, naša’, *birėti* – ‘duoti derlių’³³. Zigmąs Zinkevičius *Birutę* kildina iš *birti*³⁴. Senąja reikšme baltiškąs *birti* – ‘gimdyti’ (iš čia ir *bernas* – ‘vaikas’)³⁵, *subirti* – ‘atsivesti, turėti jauniklių’ (apie gyvulius) (LKŽe s. v. *birti*). Etimologiškai *birti* sietinas su lot. *fero* – ‘nešti’ (t. t. vaisius), got. *bairan* – ‘nešioti, gimdyti’³⁶; gr. φέρω → φέρμα – ‘iščių, žemės vaisius’ – visi iš ide. *b^her- ‘nešti’³⁷. Tad pats vardas liudija, jog

³¹ „Tądien aukodavo Dievui isz vaszko nulipintus visokio didumo arklius, kožnas pagal savo iszgalę: vieni didesnius, o kiti mažesnius; artojai gi dėjo akėczias, žambius ir kitus ukės įnagius, o ukininkės – verszius, parszus ir kitus vaszkinius padarus.“ Žr. Szl. J., „Isz Lietuvos. Palanga, Palanga“, *Auszra*, 1884, Nr. 7–8, p. 264, cit. iš perspaudo: *Lietuvių tautos praeitis*, t. 4, kn. 1–4 (21–24), Chicago: Lietuvių istorijos draugija, 1983. Plačiau apie vaško figūrėlių aukojimą per Jurgines XIX a.: Liudvikas A. Jucevičius, *op. cit.*, p. 198–199.

³² Senuosiuose šaltiniuose moteriškosios giminės formos neišvestinio asmenvardžio aptikti nepavyko. Keli pavyzdžiai iš Žemaitijos: *Biruta* – Betygalos altarista, miręs prieš 1523; *Jerzy Birut* – Šiaulėnų parapijos valdinys, min. 1677; *Matiasz Birutis* (orig. gen. *Birucia*), Šiaulių ekonomijos valdinys, min. 1769; *Lietuvos vietovardžių žodyne* (p. 489) iš istorinių asmenvardžių kartotekos nurodomi *Martino Biruta*, min. 1648, *Andreae Biruta*, min. 1729–1771.

³³ *Lietuvių pavardžių žodynas: A–K*, Aleksandras Vanagas (ats. red.), Vilnius: Mokslo, 1985, p. 262; plg. Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas, 5-asis pataisytas ir papildytas leidimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 78.

³⁴ Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 79.

³⁵ Kazimieras Kuzavinis, *op. cit.*, p. 77, s. v. *Birjotas*.

³⁶ Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007, p. 55.

³⁷ Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, vol. 2, Leiden-Boston: Brill, 2010, p. 1562–1563.

Birutė buvo gyvulių vislumo deivė. Jos ypatingoje kompetencijoje turėjo būti kaimenės (avių, ožkų, taip pat gal ir veršelių bei kiaulių) patelės, jų vaisingumas ir pats jaunikių vedimas. Pastovus epitetas *šventa*, žinomas jau iš Strykovskio, išliko iki pat XIX a. (minėti Narbuto ir Juzumavičiaus liudijimai, taip pat Jucevičiaus 1842 m. paskelbtas pasakojimas³⁸). Jis nesietinas su krikščionybe – senuosiuose baltų tikėjimuose šis epitetas skiriamas ir asmenims (pvz., *šventa burtininkė*³⁹), ir dievybėms (pvz., *šventas Perkūnas*⁴⁰), ir objektams (įvairūs geografiniai pavadinimai su dėmeniu *švent-*).

Santykinė Birutės vardu pavadintų vietovių (matyt, jos šventviečių) gausa atspindi deivės svarbą ir kulto paplitimą. Antra vertus, gali stebinti, kad tokia reikšminga mitologinė būtybė tiek menkai tepaliudyta šaltiniuose, o jos kultas fiksuotas tik vienoje vietoje. Atsakymą veikiausiai teikia jos kuršiška kilmė. Traukiantis kuršių gyvenamajai erdvei, menko ir deivės kultas, išlikęs regimai svarbiausioje jos šventvietėje. Paradoksaliu būdu šį kultą įamžino pastanga jį išstumti, sukrikščioninant pačią šventvietę. Strykovskis mini kunigo lankymąsi per kažkokią Birutei skirtą iškilnę. Apie koplyčią jis neužsimena, bet galima spėti, kad ji buvo pastatyta drauge su 1540 m. jau minima bažnyčia, funduota Bonos Sforcos⁴¹. Atslūgstant reformacijai, Ona Jogailaitė katalikų bažnyčią Palangoje fundavo iš naujo 1590 m. Koplyčia neminama ir šioje fundacijoje, bet užsimenama apie vietovėje suklestėjusią stabmeldybę⁴². Veikiausiai koplyčia buvo kukli, medinė, be atskiros fundacijos ir šiaip taip gyvavo iš žmonių paliekamų piniginių bei vaško aukų. Šventovėlė buvo menkai prižiūrima. 1671 m. nurodoma ją skubiai aptverti („Kosciolek na Birucie zupelnie y dokoła oparkanic [...]

³⁸ Liudvikas A. Jucevičius, *op. cit.*, p. 442.

³⁹ Martynas Mažvydas, BRMŠ, t. 2, p. 187.

⁴⁰ *Swats Parkauns* (1734, J. Kleijntjens, *op. cit.*, 1 d., p. 400); Jonas Balys, *Rastai*, t. 1, Vilnius: LLTI, 1998, p. 41, Nr. 177; p. 46, Nr. 291; p. 47, Nr. 303.

⁴¹ *Palanga. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia: bažnyčios istorijos, architektūros, meno kūrinių, archyvo tyrimai*, sud. Danutė Mukienė, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2007.

⁴² *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, coll. Paulus Jatulis, d. I: 1416–1609, Roma: LKMA, 1984, p. 545.

iako nayprzędzey, bez wszelkiew odwłoki“)⁴³. Vis dėlto, kaip matyti iš minėto vienalaikio Pretorijaus liudijimo, koplyčia stovėjo ir baigiantis XVII a., o kultas šventajame kalne ne sunyko, o įgavo papildomą matmenį – maldininkų dėmesio susilaukė ir koplyčios titulinis globėjas šventasis Jurgis. 1677 m. vizituojant Palangos bažnyčią konstatuota, jog joje laikomas Kristupo Borko ir jo žmonos Daratos Geištoraitei koplyčiai Birutės kalne padovanotas šv. Jurgio paveikslas su fundaciniu įrašu ir dedikacija šventajam „globėjui ir gynėjui“⁴⁴. Tačiau neabejotina, kad steigiant koplyčią neketinta skatinti vietos bajorų pamaldumo šventajam riterių globėjui. Šiuo atveju laikytasi tradicinės liaudies misijų strategijos: šv. Jurgio kaip krikščioniškojo gyvulių globėjo kultu tikėtasi išstumti analogiškos senosios dievybės garbinimą. Atsitiko atvirkščiai – koplyčios buvimas tarsi legitimavo maldas ir įžadus Birutei. Senoji vislumo skatintoja nuo šiol ėmė globoti apylinkę drauge su raitu šventuoju. Nors Juzevičiaus laikais koplyčios nebebuvo nė kvapo, tačiau sinkretinis kultas gyvavo. Jis aptiko moteriškę, tesinčią įžadą Birutei ir keliais einančią aplink kryžių (!).

MERSELĖ

Neabejotina, kad deivė Birutė nėra senosios baltų religijos irimo padarinys ir turi tvirtą vietą ikikrikščioniškame kuršių panteone, nes pirmos žinios apie jos kultą, jei išdėstytoji metraščio istorijos interpretacija teisinga, siekia XV–XVI a. sandūrą. Tikėtinausia, jog paskutinės metraščio versijos autorius (arba jo informatorius) suplakė į viena deivės Birutės, garbinamos Palangoje, figūrą ir didžiojo kunigaikščio Kęstučio žmoną. Šią interferenciją natūraliausiai paaiškintų prielaida, jog Kęstučio išrinktoji buvo kažkaip susijusi su Birutės kultu. Nors ir bijodami kartotis, grįžkime prie metraščio teksto. Įvykį nuo užrašymo čia skiria daugiau negu šimtmetis. Optimistiškiau žvelgiant, teksto surašy-

⁴³ Iš karalienės Liudvikos Marijos revizorių nuostatų Palangos valdiniam, 1686 m. (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1671, ap. 4, b. 402, l. 11). Ačiū Liudui Jovaišai už nuorodą.

⁴⁴ *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai*, par. Mindaugas Paknys (Fontes historiae Lituaniae, t. 10), Vilnius: LKMA, 2011, p. 859.

tojas galėjo priklausyti trečiai kartai po Vytauto mirties – Vytauto bendraamžių provaikaičiams⁴⁵. Jau minėjome, kad nėra jokių rašytinio veikalų, iš kurio būtų perimtas mūsų epizodas, pėdsakų, tad vienintelis šaltinis tegalėjo būti sakytinis. Čia ne vieta svarstyti sudėtingą sakinės tradicijos reiškinį. Lietuvos atveju klausimas dar keblesnis, nes iš esmės nieko nežinome nei apie joje egzistavusias tokios tradicijos perdavimo formas (dažniausiai, bet nebūtinai, tai eiliuoti epiniai pasakojimai), nei apie ją palaikančias institucijas (neabejotina, kad Lietuvoje nebūta nieko panašaus į romėnų *pontifices*). Pasitenkinsime konstatavę, kad ankstyvajam oraliniam sluoksniui gali priklausyti pasakojime esantys struktūriniai faktai, prieštaraujantys naratoriaus intencijai ir verčiantys koreguoti naratyvą pagal jo pasaulėvaizdį. Toks naratoriaus neišrastas faktas yra Birutės apsisprendimas atstumti Kęstutį. Tai išskirtinis metraštinės istorijos įvykis: Kęstučio pasiūlymą tekėti atmeta Birutė savo pačios valia, o ne jos gimdytojai ar giminė. Ypatingos įtaigos epizodui suteikia unikali literatūrinė priemonė – Birutės tiesioginė kalba⁴⁶. Reakcija į apsisprendimą – Kęstučio prievarta, generuojanti tolesnį pasakojimą. Prievartos faktas toliau neutralizuojamas dviem būdais: a) kompensacija (teikiant ypatingą pagarbą „wziął jeje mocne [...] y prowadył jeje [...] wo welikoy poczestnosity“) ir b) padėties pagerinimu (perkeliant iš „tos vietos“ į sostinę: „wziął jeje [...] z toho mista y prowadył jeje do stolca swojeho“). Tai jau metraštininko indėlis. Tad ankstyvesniam, sakinės tradicijos sluoksniui priskirtinas Birutės atsakymas tekėti ir atsakas į tai – Kęstučio smurtas⁴⁷. Viduriniojo sąvado

⁴⁵ Antai Vytauto anūkė Anastazija mirė 1470 m., sulaukusi gerokai per šešias dešimtis metų (*Lietuvos metraštinis*, p. 309, išn. 5).

⁴⁶ Tai pirmas ir priešpaskutinis kartas Bychoveco kronikoje, kai moteriai leidžiama prabilti pačiai. Kita moteris, gavusi teisę pasinaudoti tiesiogine kalba – krikščionė, bevardė „lenkė panelė“; ji, būdama Jogailos kario Davainos belaisvė, 1376 (?) m. susapnavusi pranašingą sapną, kuriame Viešpaties angelas davęs nurodymų dėl lietuvių pagrobtos šv. Kryžiaus relikvijos. Jos kalba – pasakojimas apie šį sapną / apreiškimą. Abiejų epizodų kontrastas akivaizdus be komentarų. Apmaudu, kad Birutės tiesioginė kalba lietuviškame kronikos vertime kažkodėl neišsaugota.

⁴⁷ Visas šis samprotavimas prasmingas tik tuo atveju, jei atmetame pagundą manyti, jog Kęstučio ir Birutės istorija maskuoja archajišką mitą, kuriame dievas brutaliai pasigrobia žmonių mergelę (panašiai kaip Hadas Persefone).

surašytojas šią situaciją ne išrado, bet *pritaikė* tezei apie Kęstučio valdžią Žemaitijoje iliustruoti. Be abejonės, tai nereiškia, jog mes dabar žinome *wie es eigentlich gewesen*. Vis dėlto, jei neabejojame sakytinėje tradicijoje išlaikytu faktu, kad Kęstutis vedė Žemaičių didiką dukterį, galime laikyti bent jau tikėtina tai pačiai tradicijai priklausantį pasakojimą apie santuokos aplinkybes. Labai tikėtina, kad jau ankstyvajame sakytinės tradicijos tarpsnyje buvo minimas merginos ryšys su Birutės kultu ir motyvacija dėl to kulto išpareigojimų atsisakyti siūlomos santuokos. Bėlieka klausimas, kiek ši motyvacija tiksliai perteikta metraščio tekste. Vėlesniuose XVI a. pab. – XVII a. šaltiniuose ne kartą nurodoma ritualinė įvairaus statuso moterų kompetencija. Netekėjusios merginos tokiuose kontekstuose neminimos⁴⁸. Nėra ir jokių pasakojimų apie skaistybę dievam pasižadėjusias mergeles⁴⁹. Net Dluogošo, kad ir kaip jį vertintume, žinia apie tariamąsias lietuvių vestales radosi iš neadekvačios originalaus lotyniškojo teksto interpretacijos. Dluogošas nesako, kad Lietuvoje „šventąją ugnį prižiūrėjo mergelės, kaip Romoje vestalės“ (kaip verčiama BRMŠ, t. 1, p. 576); jis teigia, jog pagonys lietuviai garbinę tokią pačią ugnį, kokią Romoje prižiūrėję vestalės⁵⁰. Tad į teiginį

⁴⁸ Pvz., šeimos motina pavaduoja tėvą, aukojant alaus pirmienas (Jonas Lasickis, *De diis*, p. 114.17); jauniausio sūnaus žmona perima pagirnių kultą (1601 m., BRMŠ, t. 2, p. 621); pagyvenusi moteris aukoja kiaulę Dimstipačiui (1604 m., BRMŠ, t. 2, p. 622); moterų procesija deivių garbei (1619 m., Archivum Romanum Societatis Iesu (toliau – ARSI), Pol. 50, fol. 48r–49v); motina atsako už deivių kulto tęstinumą (1685 m., ARSI, Lith. 42-II, fol. 294v).

⁴⁹ Panaši padėtis ir Prūsijos atveju. Apie skaisčiausias mergeles nieko nesako Petras Dusburgietis, vaidilučių nežino ir Erazmas Stela, pirmas papasakojęs Vaidevučio legendą. XVI a. vienintelis Simonas Grunau (o iš jo – ir Lukas Davidas) apie vaidilutes pateikia žiupsnį visiškai fantastinių žinių, galbūt paimtų iš kažkokios renesansinės klastotės.

⁵⁰ Originalo tekstas: „eadem quoque sacra, eosdem Deos, eosdem sacrorum ritus, eisdem cerimonias, quae et qui Romanis gentilibus erant, ante susceptam fidem coluisse, videlicet sacrum ignem, et qui falsa credulitate ab illis perpetuus habitus est, et in illo Iovem tonantem, per virgines vestales Romae custoditum, cuius neglectam extinctionem capite expiabant; item silvas...“ (BRMŠ, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996, p. 555). Mūsų siūlomas vertimas: „[lietuviai,] prieš priimdami [krikščionių] tikėjimą, užlaikė tokius pačius aukojimus, tokius pačius dievus, tokias pačias apeigas, tokias pačias šventes,

apie Kęstučio išrinktosios skaistybės „įžadą“ reikia žvelgti labai atsargiai. Itin skeptiškai vertintinas teiginys, jog skaistybės įžadas buvęs visam amžiui – jis veikiausiai radosi iš analogijos su krikščioniška praktika⁵¹. Skepticizmą žadina ir tai, jog metraštininkas nežino, kokiai konkrečiai dievybei Birutė pažadėjo netekėti. Vis dėlto galima formuluoti šioias tokias hipotezes, tegu ir pakišamas veikiau vaizduotės, o ne metodiškai sukontroliuojamo istorinio tyrimo. Kaip rodo graikų Artemidės pavvyzdys, religijų istorijoje nesama prieštaravimo tarp vaisingumo ir mergystės atributų. Lygiai esama atvejų, kai tam tikros apeigos patikimos tik mergaitėms, jas apibrėžtam laikui pašvenčiant deivės tarnybai. Tad galima spėlioti, jog Kęstučio išrinktoji buvusi tokia laikinoji vislumo deivės Birutės tarnė (pasigaunant lie. žodžio ‘tarnas’ etimologinę sąsają su prasmėmis ‘jaunas’, ‘švelnus’⁵²). Galbūt mergina atsisakė palikti apeigas, tokias svarbias bendruomenės gerovei palaikyti, o gal tiesiog nepanoro palikti įprastos gyvenimo sanklodos, kurią įprasmino vietiniai kultai, skirti vietos dievams. Menkai pagrindžiamas, bet patrauklus spėjimas būtų tas, kad pačiai deivei Birutei, kaip ir Artemidei, galima priskirti skaistybės atributą. Čia vieta nuramdyti beįsismaginančią vaizduotę, idant istoriškai tikėtinos tikrovės nesuplaktume su fikcija dar labiau, negu tai padarė metraštininkas ar, net tikėtiniau, jau paskutinis sakytinės tradicijos atstovas. Jei tradicija iš tikro atlaikė šimtmetį, tai nenuostabu, kad jos lakoniška religinio pobūdžio informacija didžiųjų LDK religinių, socialinių ir kultūrinių pervartų būvyje ne tik pakito; visiškai naujame kultūriniam kontekste ši informacija nebegalėjo būti adekvačiai suvokta ir interpretuota. Tradicijos duomenis interpretuojant iš empirinio fakto (Birutės kulto Palangoje) perspektyvos ir atsirado metraščio istorija.

kokius ir kokias turėjo pagonys romėnai, būtent – jų dėl klaidingo patiklumo amžina laikytą šventąją ugnį (o joje – Jupiterį Griausmininką), Romoje sergėtą mergelių vestalių; jei anoji per aplaidumą užgesdavo, permaldaujama būdavo guldant galvą; taip pat girias...”

⁵¹ Plg. pasakojimą apie šv. Praskoviją-Praksedę: „i taia doczka obicała dewictwo swoje zachowaty w celoŝty do żywota swojeho, y postryhłasia w czernicy“; *Полное собрание русских летописей*, t. 32, p. 132 (Bychoveco kronika).

⁵² Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė, prieiga per internetą <http://etimologija.baltexus.lt/?w=tarnas>, žiūrėta 2012 11 03.

IŠVADĖLĖS

Viduriniojo sąvado pasakojimas apie Kęstučio ir Birutės santuoką yra heterogeniškas likusio teksto atžvilgiu. Šis epizodas skirtas pabrėžti Kęstučio valdžią Žemaitijoje, bet ne informuoti apie Vytauto gimimo aplinkybes. Veikiausiai Vytauto pretenzijų į Žemaitiją kontekste buvo suformuluota tradicija, kad Kęstutis iš Gedimino gavo valdyti Vilnių ir Žemaitiją kaip savo dalį (lygiagrečiai su Jaunučiu, gavusiu Vilnių ir Lietuvą). Mūsų aptartas epizodas yra sakytinės kilmės ir iliustruoja šią tradiciją, bet negalime pasakyti, kuriuo etapu jis su ta tradicija buvo susietas. Sakytiniame pasakojime galėjo būti išsaugoti ir tikėtini faktai apie Birutės pasipriešinimą bei prievartinį jos išsigabenimą. Palangoje dar XVI a. pradžioje klestėjęs kultas buvo suvoktas kaip skirtas kunigaikštieni, juo remiantis į sakinį pasakojimą įterptas teiginys apie pastarosios sudievinimą. Šiuo būdu buvo sulietos Kęstučio žmonos ir kaimenės deivės Birutės figūros. Konflicijai postūmį veikiausiai davė tai, kad Kęstučio išrinktoji buvo reikšmingo vietinio kulto adeptė ir atsisakymą tuoktis motyvavo nenoru palikti tėviškės ir genties dievus. Vėliau pastatyta koplyčia, dedikuota šv. Jurgiui – kaimenės globėjui. Analogiško krikščionių šventojo gerbimas neišstūmė Birutės kulto, nors jis ir įgavo sinkretinių bruožų.

Prie to, kas pasakyta, šį tą dar reikia pridurti. Šio straipsnio tikslas nėra atsakyti „buvo“ ar „nebuvo“ Vytauto motina Birutė. Be abejo, Vytautas turėjo motiną, ji turėjo vardą. Tas vardas minimas vieninteliame šaltinyje, nuo kurio priklauso visi vėlesni pasakojimai. Ar galime spėti, kad toji moteris buvo prisiėmusi deivės vardą? Religijos istorijoje rastume panašių pavyzdžių. O gal jos vardas buvo teoforinis, kaip praktikuota germanų? Apie baltų tradicijas šioje srityje nežinome niečnieko, tad bet kokia spėlionė būtų laužta iš piršto. Koks jos vardas bebūtų buvęs, tradicija leidžia ją vadinti Birute. Jos legenda tapo mūsų tapatumo dalimi, ir visai nesvarbu, kiek ji „istoriška“.